

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

زمان چاپ: ۱۴۰۲/۰۸/۰۲

شماره مجوز مجله: ۸۰۴۰۰

عوامل مؤثر بر مهاجرت دانشجویان به خارج از کشور

عایشه زارعی^۱، اسماء ملاحی^۲، فاطمه زارعی^۳، یاسمن وزیرزاده^۴، خدیجه زارعی^۵

۱- کارشناسی آموزش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان، پردیس فاطمه الزهرا بندرعباس

۲- کارشناسی علوم تربیتی دانشگاه فرهنگیان، پردیس فاطمه الزهرا بندرعباس

۳- کارشناسی زبان و ادبیات عرب دانشگاه فرهنگیان، پردیس بنت الهدی صدر بوشهر

۴- کارشناسی علوم اجتماعی دانشگاه فرهنگیان، پردیس بنت الهدی صدر بوشهر

۵- کارشناسی علوم اجتماعی دانشگاه فرهنگیان، پردیس بنت الهدی صدر بوشهر

ayeshzareei@gmail.com

چکیده

پژوهش حاضر باهدف عوامل مؤثر بر مهاجرت دانشجویان به خارج از کشور انجام شد. امروزه روندهای مهاجرتی در جهان رو به افزایش است و در حال تبدیل شدن به یک ویژگی مهم در دنیای جهانی شده و به هم پیوسته است. در کشور ایران پدیده مهاجرت خصوصاً به کلان‌شهرها و خارج از کشور به یک مسئله تبدیل شده و مورد توجه محققان و مسئولین قرار گرفته است در هر حوزه عوامل متعددی در جذب افراد به آن حوزه مؤثر بوده و عوامل دیگری که موجب دفع افراد از آن حوزه می‌شود وجود دارد. واضح است که مجموع عوامل مثبت و منفی در مبدأ و مقصد برای مهاجرین باهم متفاوت است. درعین حال ممکن است طبقاتی از مردم که به گونه‌ای مشابه به مجموعه عامل در مبدأ و مقصد واکنش می‌دهند را بتوان از یکدیگر تفکیک کرد. نتایج نشان داد از جمله دلایل مهاجرتی جوانان و دانشجویان ایرانی این است که به قصد زندگی و رفاه بهتر عازم کشورهای توسعه‌یافته می‌شوند و ایران را از داشتن سرمایه‌های بدون تکرار و جانشین بی‌نصیب می‌گذارند در این میان بی‌برنامگی و عدم برنامه‌ریزی در جهت کاهش این روند رو به رشد در میان مسئولین و سیاست‌گذاران به عنوان عاملی در جهت سرعت بخشیدن به این روند عمل می‌کند.

کلمات کلیدی: مهاجرت دانشجویان، خارج از کشور، مشکلات دانشجویان، رشد مهاجرت، ترک کشور

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

۱. مقدمه

آنچه در دهه اخیر در میان آمار مهاجرت دانشجویان و جوانان ایرانی مشخص شده است مقاصد مهاجرتی که این خیل عظیم برای هدف مهاجرتی خود انتخاب می‌کنند دارای ویژگی‌های است که در کشور ایران موجود نمی‌باشد و به‌نوعی مقاصد مهاجرت دارای جذابیت‌های هستند که در ایران این جذابیت‌ها وجود ندارد در کنار این حقیقت این مسئله مهم جلوه می‌کند که ایران دارای عوامل دافعه‌ای هست که ماندن در ایران و ادامه تحصیل و زندگی را در این کشور برای جوانان و دانشجویان دشوار می‌کند. در میان نظریات مهاجرتی مطرح شده برخی از نظریات به‌طور مستقیم به بیان جاذبه‌ها و دافعه‌های مقاصد و مبدا‌های مهاجرتی اشاره می‌کنند که در این میان نظریه اورت لی به‌عنوان جامع‌ترین نظریه مهاجرتی شناخته می‌شود بر این اساس ابتدا نظریه اورت لی به‌عنوان نظریه مبنا مورد بررسی قرار خواهد گرفت و در ادامه سایر نظریه‌های جاذبه و دافعه مهاجرتی (مدل روانشتاین نظریه زی‌مپ و استافر نظریه لوری و راجرز و نظریات اسکوتز و شاستاد) بیان می‌شوند.

۲. نظریه اورت لی

اورت لی در پژوهشی با عنوان «یک نظریه مهاجرت» مهاجرت را یک تغییر دائم یا نیمه دائم در محل سکونت می‌داند که عامل دخیل در آن عبارت‌اند از:

الف) عوامل مرتبط با کشور مبدأ

ب) عوامل مرتبط با کشور مقصد

ج) موانع مداخله‌گر

د) عوامل شخص.

برای هر فرد مهاجر، هر یک از کشورهای مبدأ و مقصد دارای عوامل مثبت و منفی هستند و همچنین مجموعه‌ای از موانع باید از سر راه برداشته شوند تا حرکت کامل شود. عوامل مثبت و منفی در مبدأ و مقصد در واقع عنوان عوامل جاذبه و دافع می‌باشند. موانع مداخله‌گر نیز بر تصمیم به مهاجرت تأثیر می‌گذارند که یکی از این عوامل فاصله است. فاصله مفهومی است که می‌تواند هم فیزیکی و هم فرهنگی اجتماعی تلقی شود. در فاصله فیزیکی، صحبت از زمان و هزینه لازم است اما فاصله اجتماعی فرهنگی در رابطه با باورها، گرایش‌ها، زبان‌ها مذهب و عواملی از این قبیل است که مبدأ و مقصد را از یکدیگر متمایز می‌نماید مفهوم عوامل شخصی دو معنای متفاوت دارد؛ اول آن‌که عوامل شخصی همان ویژگی‌های یک شخص یا گروه مانند سن اندازه خانواده یا مرحله و دوره زندگی خانوادگی است اما معنی دیگر آن به حساسیت‌ها اطلاعات و آگاهی از دیگر شرایط اشاره دارد. در مورد عوامل شخصی اورت لی می‌گوید برخی عوامل فردی وجود دارند که در شروع مهاجرت تأثیر داشته و آن را آسان می‌کنند یا به عقب می‌اندازد برخی از این عوامل در تمامی دوران زندگی فرد ثابت هستند حال آنکه عوامل دیگر مربوط به دوران خاصی است و این عوامل از یک مرحله به مرحله دیگر تغییر می‌کنند (حاجی یوسفی و به مرد، ۱۳۸۵).

در نظریه اورت لی آنچه مشهود است تأثیر عوامل جاذبه و دافعه به‌قصد فرد به مهاجرت است. بخشی از این عوامل در داخل کشور وجود دارند و منجر به دفع و رانش فرد به مهاجرت می‌شوند برخی نیز در کشور مقصد منجر به جذب و کشش فرد می‌شوند. آنچه مهم است نوع نگاه فرد به شرایط موجود در مبدأ و مقصد است. بسیاری عوامل در مبدأ و مقصد از دیدگاه افراد دارای قدرت کشش و رانش می‌باشند که اورت لی آن‌ها را عامل اصلی مهاجرت افراد می‌داند. عواملی در کشور مبدأ وجود دارند که فرد را به مهاجرت متمایل می‌نمایند همچون شرایط بد اقتصادی نبود شغل برای فرد، شرایط محیطی و اجتماعی نامساعد.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

در طرف مقابل شرایط مساعد اقتصادی و فزونی کار و اشتغال در کشور مقصد منجر به کشش و جذب مهاجران به کشورهای دیگر می‌شود. بنابراین آنچه اورت لی بیان می‌کند تأثیر ویژه نیروهای دافعه و جاذبه در تمایل به مهاجرت است. عامل دیگری که از دید اورت لی منجر به افزایش در حجم مهاجرت گردیده فزونی اختلافات میان مردم و آشکار شدن این اختلافها است. در یک اجتماع بدوی یا کشاورز تخصصی شدن محدود بوده و اختلافات میان افراد به دلسردی آنان منجر می‌شود بنابراین در اجتماع پیشرفته، تعدد و تحقق بیشتر این تخصصها نیاز به پرورش استعدادها را ایجاب می‌کند افزایش فناوری نقش مهمی در کاستن موانع بازدارنده ایفا می‌کند ارتباط آسان می‌شود و حمل و نقل ارزان تر و در دسترس می‌شود فناوری پیشرفته حتی اگر هیچ‌گونه تغییری در تعادل میان عوامل مبدأ و مقصد به وجود نیارد به تنهایی می‌تواند بر حجم مهاجرت می‌افزاید از طرفی شکل‌گیری مهاجرت خود نیز عامل افزایش مهاجرت می‌گردد. شخصی که یکبار مهاجرت کرده و قیودی که وی را به محل زندگی کودک‌اش بند کرده، پاره می‌نماید بیش از هر فرد دیگری که هرگز مهاجرت نکرده میل به مهاجرت دارد از دید اورت لی، افرادی نیز هستند که به مهاجرت نیازی ندارند ولی مهاجرت می‌کنند، زیرا آنها امکانات را از دور دریافت کرده و می‌توانند مزایا و معایب مبدأ و مقصد را با یکدیگر مقایسه نمایند برای مثال افرادی با تحصیلات بالا که قبلاً موقعیت مناسبی داشته‌اند به فراوانی مهاجرت می‌کنند زیرا پیشنهادهای بهتری دریافت می‌کنند افراد صنعتگر و مدیر نیز تحرکشان زیاد است؛ زیرا اغلب برای آنها مهاجرت مفهوم پیشرفت را دارد بر اساس نظریه جاذبه و دافعه اورت لی ترکیبی از عوامل منفی در کشور مبدأ عوامل مثبت در مقصد احتمال مهاجرت را افزایش می‌دهد در این مدل مهاجر به‌عنوان فردی در نظر گرفته شده است که از شرایط مبدأ مقصد آگاهی دارد و عواملی در نقطه مبدأ منجر به راندن فرد از آنجا می‌شود؛ به دنبال آن در منطقه‌های دیگر عواملی مثبت سبب جذب او می‌شوند. شرایط زندگی فرد و ویژگی‌های روانی وی نیز در این امر تأثیر دارند در مدل اورت لی احتمال تصمیم به مهاجرت آنگاه بیشتر است که عوامل دفع در مبدأ و عوامل جذب در مقصد بیشتر است (حاجی یوسفی و به مرد، ۱۳۸۵). با پیشرفت جوامع و افزایش آگاهی‌های اجتماعی نیازهای افراد به نسبت سیر پیشرفت جوامع بیشتر می‌شود افراد با مقایسه شرایط خود در کشور مبدأ و همچنین شرایط کشورهای دیگر به این امر فکر می‌کند که چه میزان از نیازهای او در کشور فعلی برآورده می‌شود و چه میزان در کشورهای دیگر در نتیجه با مقایسه شرایط و امکانات کشورهای به این نتیجه می‌رسد که عوامل جاذبه موجود در کشور موردنظر بسیار مطلوب‌تر از کشور مبدأ است بنابراین تصمیم به مهاجرت می‌گیرد ایجاد فاصله دانشی در افراد در کشورها و میل به پیشرفت نیز به‌عنوان یکی از عوامل اصلی مهاجرت از دیدگاه اورت لی است. وی بیان می‌کند؛ مزایا و معایب مبدأ و مقصد در تصمیم فرد به مهاجرت بسیار تأثیرگذار می‌باشند و فرد در زمان تصمیم به مهاجرت آنها را موردتوجه قرار می‌دهد.

تأکید لی بر موانع مداخله است آن‌چنان‌که اظهار می‌دارد بین دو مکان مجموعه‌ای از موانع مداخله‌گر وجود دارد که در مواردی میزان آن کم و در مواردی نیز زیاد است مهم‌ترین موانع مطالعه شده فاصله است البته افراد مختلف تأثیرات متفاوتی را از بین موانع می‌پذیرند. عوامل که برای عده‌ای کم‌اهمیت می‌باشند ممکن است برای عده‌ای دیگر تحریک‌کننده باشد. عقاید تئوریک اورت لی به مزایا و مضرات مکان مبدأ همانند پتانسیل‌های مکان مقصد و همچنین موانع مداخله‌گر بین این دو مکان توجه دارد همچنین به نظر وی عواملی که در تصمیم به انجام مهاجرت و فرایند آن وارد می‌شوند عبارت‌اند از؛

الف) عواملی که با حوزه مبدأ ارتباط دارند؛

ب) عواملی که با حوزه مقصد ارتباط دارند؛

پ) موانع بازدارنده؛

ت) عوامل شخصی؛

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

در هر حوزه عوامل متعددی در جذب افراد به آن حوزه مؤثر بوده و عوامل دیگری که موجب دفع افراد از آن حوزه می‌شود وجود دارد. واضح است که مجموع عوامل مثبت و منفی در مبدأ و مقصد برای مهاجرین باهم متفاوت است. درعین حال ممکن است طبقاتی از مردم که به‌گونه‌ای مشابه به مجموعه عامل در مبدأ و مقصد واکنش می‌دهند را بتوان از یکدیگر تفکیک کرد.

اثر هر یک از عوامل بنا به شخصیت و ویژگی‌های فردی متفاوت است این عوامل برای اشخاص مختلف هم در مبدأ و مقصد متفاوت هستند. مثلاً آب‌وهوای خوب عامل جاذبه و آب‌وهوای بد عامل دافع برای افراد است یا اینکه یک نظام آموزش خوب ممکن است برای کودکان و نوجوانان جزو عوامل مثبت و برای شهروندان فاقد فرزند جزو عوامل منفی باشد زیرا مالیات زیادتری را برای تأمین بودجه آموزشی آن منطقه باید بپردازند در صورتی که برای مرد مجرد فاقد دارایی مشمول مالیات در این حالت نظام آموزشی از عوامل خنثی به شمار می‌رود. اورت لی در این مدل همچنین در زمینه مهاجرت، گسترش جریان و ضد جریان مهاجرت و بالاخره ویژگی‌های مهاجران نیز پرداخته است (حاجی حسینی (۱۳۸۵)

در ایران نیز برخی از عوامل مهاجرتی مربوط به شرایط داخلی ایران است و برخی نیز مربوط به شرایط و ویژگی‌های کشورهای مقصد است، در این میان بسیاری عوامل همچون مسائل ویزا و اقامت به‌عنوان عوامل بازدارنده عمل می‌کنند و همچنین برخی عوامل همچون دل‌بستگی به خانواده و کشور نیز به‌عنوان عوامل شخصی در امر مهاجرت تأثیرگذار هستند.

آنچه اورت لی بیان می‌کند برهم‌کنش مجموعه عواملی است که فرد را به مهاجرت و اقامت به کشوری دیگر متمایل می‌کند. مجموعه این نیروها گاه در جهت مثبت یعنی مهاجرت عمل می‌کنند و گاهی در جهت منفی یعنی عدم مهاجرت و سکونت در کشور مبدأ عمل می‌نمایند. نظریه اورت لی به تئوری دافعه و جاذبه معروف است و بر این اساس اگر تمایل فرد برآیند علل برانگیزنده و بازدارنده مثبت باشد به عدم مهاجرت در فرد منجر می‌شود و اگر چنانچه شخص نتواند این تمایل را از میان ببرد و موانع موجود در جریان مهاجرت نیز تأثیر دارنده نداشته باشند، مهاجرت عینیت یافته و فرد حرکت خود را از مبدأ به مقصد آغاز می‌کند.

در این مدل زمانی که عوامل دافعه (منفی) در مبدأ و از سوی دیگر عوامل جاذبه (مثبت) در مقصد بیشتر باشند احتمال تصمیم به مهاجرت در فرد بالا می‌رود. یکی از عوامل مهم مهاجرت فرد عوامل مربوط به کشور مبدأ مانند درآمد کم کمبود امکانات و ... می‌باشند. حال شرایط مقصد همچون وجود امکانات آموزشی اشتغال درآمد بیشتر و از جمله عوامل جاذبه مقصد هستند که تمایل به مهاجرت را افزایش می‌دهند. در بیشتر مطالعات که چارچوب آن‌ها نظریه جاذبه و دافعه اورت لی بوده است استدلال شده که عوامل اقتصادی جمعیت شناختی و محیطی بسیاری در تصمیم فرد به مهاجرت مهم و تعیین‌کننده هستند نکته قوت نظریه اورت لی تأکید درست و به‌جای او درباره علل شخصی است. نظریه اورت لی تحت تأثیر علل شخص است که برخی از افراد مهاجرت را ترجیح می‌دهند و بدان مبادرت می‌ورزند و برخی در محل زندگی خود باقی می‌مانند.

نظریات زی‌مپ و استافر

زی‌مپ به عوامل مداخله‌گر معتقد است و آن را به شکل رابطه معکوس بین فاصله با مهاجرت نشان می‌دهد وی با الهام از قانون جاذبه نیوتن پیشنهاد می‌کند که برای تخمین مهاجرت بین دو مکان می‌توان از فرمول زیر استفاده کرد؛

$$\text{جاذبه} = \text{PoPd} \text{ تقسیم بر } d$$

در فرمول فوق جمعیت Po جمعیت مکان مبدأ و Pd جمعیت مکان مقصد و D فاصله‌ای است که دو مکان مزبور را از هم جدا می‌کند. استافر نیز به مسئله موانع مداخله‌ای به شیوه مثبت و منفی می‌نگریست و نظریه فرصت مداخله‌گر را ارائه نمود بر اساس این نظریه مهاجرت انجام‌شده بین دو مکان رابطه مستقیم با فرصت‌های جاذب مثل اشتغال مسکن و دارد (حاجی

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

حسینی، ۱۳۸۵) همان‌طور که مشاهده می‌شود زیمپ و استافر نیز همچون اورت لی به جاذبه و دافعه عوامل مهاجرتی معتقد هستند آنان عنوان می‌کنند برخی عوامل مثبت در مقصد و برخی عوامل منفی در مبدأ فرد را به مهاجرت ترغیب می‌کند.

نظریه لوری و راجرز

لوری و راجر نیز نظریه جذب و دفع را مورد بررسی قرار دادند و مشابه استافر و زیمپ شرایط اقتصادی و اجتماعی را ملحوظ داشتند. اگرچه نتایج حاصل از آزمایش‌های آن‌ها محرک‌های اقتصادی را عامل مهاجرت در آمریکا می‌دانند ولی برای یافتن علت‌های مهاجرت، پایه‌های عقلانی بیشتری را مورد نیاز می‌دانند هر دو معتقدند که مهاجرت از مکان مبدأ به مکان مقصد رابطه مستقیم با سطح بیکاری در مکان‌های مبدأ و مقصد دارد (حاجی حسینی، ۱۳۸۵). آنچه مشخص است تأثیر عمده شرایط اقتصادی در میل به مهاجرت در میان افراد است. در نظریه فوق نیز این مسئله مورد بررسی قرار گرفته است. شرایط اقتصادی که فرد را به مهاجرت ترغیب کرده شامل بیکاری در مبدأ، درآمد پایین، مسائل معیشت، نوسانات اقتصادی و... می‌باشند در نتیجه یکی از مهم‌ترین عوامل اصلی مهاجرت در میان دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی عدم ارضای نیازهای اقتصادی در دوران دانشجویی و پایان آن است.

نظریه اسکوتز و شاستاد

اسکوتز و شاستاد روی مشابه به لوری و راجر را اتخاذ کردند پایه نظری آن‌ها در تبیین مهاجرت مبتنی است بر آنچه آن‌ها سرمایه‌گذاری می‌دانند. این دو پژوهشگر معتقدند هر فرد در هنگام تصمیم‌گیری به مهاجرت هزینه‌های فیزیکی و پولی ناشی از مهاجرت را مدنظر قرار می‌دهد. در این رابطه دستمزد در مبدأ و مقصد، هزینه حمل‌ونقل امکان یافتن شغل و تفاوت در هزینه‌های غذایی و مسکن نقش مهمی را ایفا می‌کنند. نگرستن به فرایند مهاجرت در چنین چارچوبی کمک می‌کند تا چگونگی تغییرات نیروی کار در نتیجه توزیع نیروی کار در مناطق متفاوت بهتر قابل درک باشد. بنابراین مناطق با شرایط مساعدتر کاری و اقتصادی جاذبه بیشتری نسبت به مناطق دیگر در جذب مهاجر دارند از سوی دیگر مبدأهای با شرایط نامساعد اقتصادی و کاری دافعه به نسبت بیشتری دارا می‌باشند.

مدل روانشتاین

روانشتاین در سال ۱۸۸۵ مقاله‌ای تحت عنوان «قوانین مهاجرت» ارائه نمود روانشتاین از تجزیه و تحلیل حرکات درون ناحیه‌ای در بریتانیا قرن نوزدهم با استفاده از داده‌های حاصل از سرشماری محل تولد اصلی این قوانین را استخراج کرد (حاجی یوسفی، ۱۳۸۵). او با وضع قوانین جاذبه و دافعه در مهاجرت مدعی شد که عوامل اقتصادی اجتماعی و فیزیکی فرد را به سوی مهاجرت ترغیب و تحریک می‌کنند. در مقابل شرایط نامطلوب فیزیک و اجتماعی او را از سرزمین خود رانده و دفع می‌کند (Weeks ۲۰۲۰). خلاصه این قوانین به شرح ذیل است:

۱. **مهاجرت و مسافت:** بر اساس نظر روانشتاین اکثر مهاجرین مسافت کوتاهی را طرح کرده و با افزایش مسافت میزان مهاجرت کاهش پیدا می‌کند. به عبارتی میزان مهاجرت بافاصله رابطه دارد.
۲. **مهاجرت مرحله‌ای:** به اعتقاد روانشتاین مهاجرت به صورت کی مرحله‌ای انجام می‌پذیرد و آهنگ مهاجرت در جهت مراکز صنعتی و تجاری است. در این فرایند روستاییان روستاهای دور دست شکاف‌هایی را که در جمعیت روستاییان که اهالی آن‌ها به شهر مهاجرت نموده‌اند را پر می‌کنند

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

۳. **جریان و ضد جریان:** هر یک از جریان‌های اصلی مهاجرت یک ضد جریان جبرانی را ایجاد می‌نماید.
۴. **اختلاف روستا و شهر در تمایل به مهاجرت:** اهالی شهرها نسبت به اهالی روستا کمتر مهاجرت می‌کنند به عبارت دیگر هرچه اختلاف مبدأ و مقصد کمتر باشد احتمال مهاجرت نیز کمتر می‌شود.
۵. **افزونی شمار زنان در بین مهاجرین در مسافت‌های کوتاه:** تعداد زنان در بین مهاجرین مسافت‌های کوتاه نسبت به مردان برتری دارد.
۶. **فناوری و مهاجرت:** روانشتاین معتقد است با افزایش فناوری مهاجرت نیز بیشتر شده است.
۷. **غلبه انگیزه‌های اقتصادی:** قوانین بد یا ظالمانه عدم جاذبه‌های اقلیمی مالیات سنگین شرایط اجتماعی نامساعد و... در بروز مهاجرت مؤثر هستند ولی هیچ‌یک از این عوامل بیش از ملاحظات مادی و اقتصادی برتری ندارند (حاج حسینی، ۱۳۸۵).

در مدل روانشتاین برخلاف نظریات پیش‌گفته مسائل به صورت گسترده‌تری مورد بررسی قرار گرفته‌اند این امر بسیار با واقعیت موجود در زمینه دلایل مهاجرت همخوانی دارد؛ زیرا بسیاری از عوامل تأثیر بیشتر از عوامل اقتصادی در امر مهاجرت بازی می‌کنند. شرایط بد سیاسی و اجتماعی کشورهای مبدأ و همچنین شرایط نامساعد محیطی و آب‌وهوایی نیز از جمله عوامل اصلی مهاجرت افراد محسوب می‌شوند. میل به پیشرفت و استفاده از تکنولوژیهای برتر نیز می‌تواند به عنوان عاملی تعیین کننده قلمداد گردد بنابراین مدل روانشتاین مدلی تکمیل یافته تر از سه مدل قبلی است که مسائل بیشتری را مورد توجه قرار داده است.

ادبیات پژوهش

مهاجرت

با ظهور پدیده جهانی شدن روند به حرکت درآمدن آزاد سرمایه، منابع انسانی کالا و اطلاعات سرعت چشمگیری یافت و الگوی جهانی شدن که بیان‌کننده حرکت به‌منزله ویژگی بااهمیت در جوامع انسانی است پا به عرضه ظهور نهاده البته الگوی جهانی شدن نسب به الگوهای قبلی حالت شفاف‌تری دارد و مهاجرت را به‌نوعی حرکت منابع انسانی دانسته که به‌سادگی صورت می‌گیرد ولی در این الگو هم‌صحتی از نگهداشت به میان نیامده است. (مجتهدزاده، ۱۳۸۰) مهاجرت به‌مثابه ادامه توزیع و ترکیب نهایی و جابجایی جمعیت در مکان جغرافیایی، مهم‌ترین شکل تحرک مکانی جمعیت است که در تمامی ادوار تحولات جوامع وجود داشته است و در برخی از مراحل تکامل اجتماعی آن اهمیت به‌سزایی پیدا می‌کند واژه مهاجرت در مفهوم جابجایی و انتقال جمعیت در مکان با تحرک جغرافیایی جمعیت به‌کاربرده می‌شود. مهاجرت به معنای عام عبارت است از ترک سرزمین محل سکونت و سکونت در سرزمینی دیگر به‌طور دائم و موقت و در معنای خاص عبارت است از نقل مکان انفرادی یا جمعی انسان‌ها یا تغییر محل اقامت به‌طور دائم یا برای طولانی مدت (تقوی، ۱۳۸۷). مهاجرت به‌عنوان یک جریان مستمر و حتی در مواردی اجتناب‌ناپذیر امروزه در بسیاری از جوامع بر اساس خواست افراد صورت می‌گیرد مسئله انگیزه‌ترین جنبه این الگوی مهاجرت، محروم شدن سرزمین اصلی از نیروی انسانی ماهر است نیروی انسانی متخصص در توسعه اقتصادی و اجتماعی هر جامعه‌ای نقش اساسی را دارد. سرمایه مادی در هر جامعه به کمک نیروی انسانی متخصص به جریان افتاده و به توسعه اجتماعی و اقتصادی جوامع می‌انجامد. همچنین مهاجرت جوانان موجب کاهش رشد جمعیت و کاهش نیروی جوان کشور افزایش سالخوردگان و در نتیجه افزایش نسبت وابستگی در مبدأ می‌شود (راهشخو و همکاران، ۱۳۹۱)

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

مهاجرت تاریخی به قدمت حضور انسان در کره زمین دارد می‌توان شروع مهاجرت را از کوچ قبایل در قرون گذشته دانست که با شکل‌گیری کشورها و دولت‌ها در سده‌های اخیر خود را در شکل تازه مهاجرت‌های بین‌المللی نشان داده است مهاجران در پی دستیابی به موفقیت‌های بیشتر برطرف کردن نیازهای خود و شرایط بهتر زندگی، اقدام به مهاجرت می‌کنند بر اساس آمار سازمان ملل حجم مهاجرت در ۲۰ سال گذشته ۱,۵ برابر شده است. (سازمان بین‌المللی مهاجرت ۲۰۱۹) از این رو امروزه مهاجرت بین‌المللی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل پویایی جمعیت و ترکیب آن مورد توجه محققان و سیاست‌گذاران، است تا جایی که از دنیای مدرن به‌عنوان عصر مهاجرت نام می‌برند (صادقی و همکاران، ۱۳۹۸)

پدیده مهاجرت سرمایه‌های انسانی از کشوری به کشور دیگر، فرایندی دینامیک است که علل و عوامل مختلفی می‌توانند بر آن تأثیرگذار باشند و نباید چنین تصور شود که تصمیمات شخصی و منافع محدود افراد به‌تنهایی سبب ایجاد موج مهاجرت از کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه‌یافته به سمت دنیای پیشرفته می‌شود به عبارتی این حرکت گروهی که برحسب زمان و مکان و علل آن شدت و ضعف می‌یابد؛ حاصل برآیند نظرات و تصمیمات افرادی است که بدون غرض‌ورزی و تنها برای دستیابی به رفاه و امکانات بهتر، اقدام به مهاجرت می‌گیرند؛ در این رهگذر اما آنچه حائز اهمیت است، دوام و قوام مهاجرت انجام‌گرفته و میزان تمایل مهاجران در اقامت پس از مهاجرت در کشور مقصد است (از کیا و پارتازیان ۱۳۹۰)

یکی از متغیرهای تأثیرگذار بر مهاجرت، امید به آینده است امید ترکیبی از انتظار و احتمال دستیابی به هدف است، یکی از اجزای بسیار متنوع تأثیرگذار بر مهاجرت واژه امید است و توانایی ارضای فرد از لحاظ روحی و روانی را دارد و جزء عوامل رانشی و کششی و مداخله‌گر هم به آن افزوده می‌شود (جعفری معطر، ۱۳۸۷)

به عقیده اورت لی چهار دسته از عوامل همچون عوامل مرتبط با کشور مبدأ (عوامل دافعه) عوامل مرتبط با کشور مقصد (عوامل جاذبه)، عوامل فردی (شخصی) و عوامل مداخله‌گر (بازدارنده) بر مهاجرت افراد کشور مبدأ تأثیر می‌گذارند و الگوی جاذبه دافعه بیان‌کننده عوامل دفع در کشور مبدأ شامل مسائل اقتصادی سیاسی و اجتماعی و عوامل جاذبه در کشور همچون فرصت‌های شغلی سبک زندگی بهتر، دستمزد بالاتر و امنیت بیشتر است که هر قدر میزان عوامل جاذبه در کشور مقصد نسبت به عوامل دافعه وزن بیشتری داشته باشد، امکان مهاجرت در آن کشور بالاتر خواهد رفت (زندگی و همکاران، ۱۳۹۸)

کشور ایران نیز از این جریان مهاجرتی مستثنا نبوده است با وجود جریان‌های مهاجرتی از کشورهای همسایه همچون؛ افغانستان به ایران مهاجران ایرانی بسیاری نیز در کشورهای دیگر زندگی می‌کنند. هر چند آماری دقیق در مورد مهاجرت ایرانیان به خارج از کشور در دست نیست، با این حال جهت و جریان اصلی مهاجرت به سوی کشورهای توسعه‌یافته و به‌ویژه کشورهای عضو سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (OECD) است (سازمان بین‌المللی مهاجرت ۲۰۱۹). توزیع مهاجرت ایرانیان نشان می‌دهد که حدود ۶۱ درصد از ایرانیان در قاره آمریکا، ۲۶ درصد در اروپا ۱۱ درصد در آسیا ۲ درصد در منطقه اقیانوسیه و کمتر از ۵ درصد در آفریقا زندگی می‌کنند (صادقی و همکاران، ۱۳۹۸). بررسی روند مهاجرتی نشان می‌دهد که موازنه مهاجرتی ایران در دو دهه اخیر منفی بوده است و برای سال ۲۰۱۷ رقم آن به ۲۷۵۰۰۰- بوده است (World Bank, ۲۰۱۹). روند منفی موازنه مهاجرتی در دو دهه اخیر یکی از عوامل اثرگذار بر کاهش رشد جمعیت ایران و همچنین اتلاف سرمایه انسانی جوان و تحصیل‌کرده است (صادقی و همکاران، ۱۳۹۸)

در کشور ایران پدیده مهاجرت خصوصاً به کلان‌شهرها و خارج از کشور به یک مسئله تبدیل‌شده و مورد توجه محققان و مسئولین قرار گرفته است. با توجه به بررسی‌های انجام‌شده ما همواره شاهد مهاجرت جوانان به کشورهای آسیایی و اروپایی هستیم که به دلایل مختلف فرهنگی اجتماعی و اقتصادی اعم از عدم شرایط تحصیلی مساعد و درآمد وجود تبلیغات گسترده و رسانه‌ها، مذهب، مد باورها و ... می‌تواند صورت گیرد (راهشخو و همکاران، ۱۳۹۱) در حال حاضر ایران در فاز پنجره جمعیتی و

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

دارای ساختار جمعیتی جوان است این دوره فرصتی طلایی برای توسعه در کشور است؛ با این حال کشور ایران با ابر چالش بیکاری برای جوانان تحصیل کرده مواجه است به علاوه بی‌اعتمادی، ناامیدی اجتماعی در میان جوانان و عدم برآورده شدن نیازهای آن‌ها موجب تمایل به شدید جوانان به مهاجرت به سایر کشورهای شده است (شیانی و محمدی ۱۳۸۶). مهاجرت نیروی جوان از کشور در این مقطع زمانی به معنای از دست دادن این فرصت توسعه و نوعی تهدید برای آینده است (قاضی نژاد و خانی اوشانی، ۱۳۹۶)

روندهای مهاجرت‌های بین‌المللی در جهان

امروزه روندهای مهاجرتی در جهان رو به افزایش است و در حال تبدیل شدن به یک ویژگی مهم در دنیای جهانی شده و به هم پیوسته است. آنچه به عنوان سهم بین‌المللی مهاجران در ادبیات بین‌المللی به کار می‌رود تعداد افرادی است که در کشوری به غیر از کشورهایی که در آن متولد شده‌اند، زندگی می‌کنند که شامل پناهندگان نیز می‌شود داده‌های مورد استفاده برای برآورد سهم بین‌المللی مهاجران در یک زمان خاص عمدتاً از آمار سرشماری جمعیت کشورها به دست می‌آید برای برآورد این سهم همگن‌ترین داده در دسترس داده‌های مربوط به جمعیت افرادی که در کشوری اقامت دارند اما متولد خارج هستند است هنگامی که اطلاعات مربوط به جمعیت متولد خارجی در دسترس نیست، از داده‌های مربوط به جمعیت خارجی (افرادی که تابعیت آن‌ها غیر از کشوری است که در آن ساکن هستند) به عنوان تخمین استفاده می‌شود (UNDESA, ۲۰۱۹).

جابجایی دانشجویان بین‌المللی در سطح جهان

جابجایی نخبگان بین‌المللی در پاسخ به عوامل اقتصادی و تغییرات سیاسی رو به گسترش است (QS, ۲۰۱۹) جمعیت دانشجویان بین‌المللی طی سال ۲۰۰۷ تا ۲۰۱۷، ۷۱٪ رشد داشته است و به ۵٫۳ میلیون نفر رسیده است انتظار می‌رود این رشد با سرعت کمتر تا سال ۲۰۳۰ ادامه داشته باشد (Campus France, ۲۰۱۹). طبق گفته شورای بریتانیا محرک‌های اقتصادی مانند رشد ملی توزیع ثروت و درآمد خانوارها به طور قابل توجهی بر جابجایی دانشجویان تأثیر می‌گذارد در نتیجه تعدادی از بازارهای آسیایی در حال حاضر در حال تلاشی آگاهانه برای بهره‌برداری از این شکاف نوظهور در بازار و ایجاد برند خود به عنوان یکی از محبوب‌ترین مقاصد دانشجویان در جهان هستند (QS ۲۰۱۹).

با توجه به جریان ورود دانشجویان بین‌المللی کشورهای آمریکا استرالیا بریتانیا و کانادا مهم‌ترین مقاصد انگلیسی‌زبان دانشجویان هستند. کشورهای روسیه، چین، فرانسه و آلمان نیز از مقاصد محبوب دانشجویانی هستند که زبان ملی‌شان انگلیسی نمی‌باشد. با توجه به جریان خروجی دانشجویان بین‌المللی، نیز کشورهای هند و چین و آلمان و کره جنوبی و نیجریه در رأس کشورهای دانشجو فرست قرار دارند (Campus France, ۲۰۱۹).

رشد مداوم دانشجویان بین‌المللی که برای ادامه تحصیلات عالی به کشورهای مختلف می‌آیند تأثیر اقتصادی قابل توجهی بر بسیاری از کشورها خصوصاً کشورهای برتر دانشجو پذیر دارد دانشجویان در سال ۲۰۱۶ در مجموع ۳۰۰ میلیارد دلار به اقتصاد جهانی کمک کرده‌اند. این برآورد ۳۰۰ میلیاردی منعکس‌کننده تأثیر اقتصادی مستقیم و غیرمستقیم ۵٫۱ میلیون دانشجویی است که در سال ۲۰۱۶ در خارج از کشورهايشان مشغول به تحصیل بوده‌اند. حضور دانشجویان در کشورهای مقصد علاوه بر تأثیری که بر ایجاد اشتغال درآمدهای مالیاتی و درآمد خانوار داد، به تقویت ابعاد دانشگاهی پژوهشی تجربی و فرهنگی که به جامعه جهانی فراگیر نوآورانه و به هم پیوسته منجر می‌شود، کمک می‌نماید (Choudaha, ۲۰۱۹).

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

نتیجه‌گیری

پدیده مهاجرت که در سالیان اخیر به‌عنوان مهم‌ترین معضل جوامع در حال توسعه و کمتر توسعه‌یافته عنوان شده است. این پدیده ناگوار با جذب نیروهای انسانی متخصص از کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه‌یافته به کشورهای توسعه‌یافته ضربه جبران‌ناپذیری بر این کشورها وارد می‌کند نیروی انسانی که باید در جهت توسعه و پیشرفت جوامع خود خدمت کنند به‌عنوان کارگران ارزان‌قیمت در کشورهای توسعه‌یافته به کار گرفته می‌شوند پژوهش حاضر با بررسی نظریه‌های مهاجرتی جاذبه و دافعه که قرابت بیشتری با شرایط کشور ایران دارند به بیان عوامل اصلی مهاجرت در کشورهای کمتر توسعه‌یافته و در حال توسعه پرداختند در این میان بایان مفهوم مهاجرت و آمار و ارقام مهاجرت دانشجویان ایرانی حساسیت مسئله را برای خوانندگان بیش‌ازپیش شفاف نموده است آنچه مشخص است دلایل مهاجرتی جوانان و دانشجویان ایرانی است که به‌قصد زندگی و رفاه بهتر عازم کشورهای توسعه‌یافته می‌شوند و ایران را از داشتن سرمایه‌های بدون تکرار و جانشین بی‌نصیب می‌گذارند در این میان بی‌برنامگی و عدم برنامه‌ریزی در جهت کاهش این روند رو به رشد در میان مسئولین و سیاست‌گذاران به‌عنوان عاملی در جهت سرعت بخشیدن به این روند عمل می‌کند. از جمله سایر عوامل مهاجرت دانشجویان و جوانان ایرانی می‌توان به: بیکاری، فقر، رکود اقتصادی، تورم، وضعیت معیشت و هزینه‌های زندگی و همچنین روابط سیاسی نامطلوب ایران اشاره کرد. نظریه اورت لی به‌خوبی در شناسایی عوامل جاذبه و دافعه و همچنین موانع مهاجرت عمل نموده است این شواهد بسیار با شرایط کنونی ایران هم‌خوانی دارد به صورتی که برخی از عوامل همچون فقر، رکود تورم و بیکاری به‌عنوان عوامل دافعه منجر به مهاجرت دانشجویان و جوانان خواهند شد و از طرف دیگر وجود فرصت‌های شغلی رفاه و آسایش در زندگی امکان ادامه تحصیل و امنیت از جمله عوامل جاذبه در کشورهای توسعه‌یافته به شمار می‌روند که به‌عنوان نیروی در جهت کشش دانشجویان و جوانان ایرانی برای مهاجرت به خارج از کشور عمل می‌نماید. پژوهش حاضر با توجه به اهمیت موضوع پیشنهادهایی در جهت کاهش آمار مهاجرت در میان جوانان در ذیل ارائه می‌نماید؛

- ✓ پژوهش پیشنهاد می‌نماید در جهت کاهش حجم مهاجرت در میان جوانان و دانشجویان کشور مسائل و مشکلات عنوان‌شده در پژوهش، توسط مسئولین و متولیان امر حل و رفع مشکل شود.
- ✓ در زمینه بیکاری جوانان که عامل اصلی مهاجرت دانشجویان است پیشنهاد می‌شود با احداث شهرک‌های صنعتی، حمایت و رونق کسب و کار زمینه اشتغال جوانان فراهم گردد.
- ✓ رشته‌های بدون کاربرد و بدون آینده شغلی در دانشگاه حذف و رشته‌های کاربردی تدریس گردد.
- ✓ انتخاب رشته و ورود به دانشگاه برای جوانان آسان‌تر و سهل‌تر گردد.
- ✓ توجه به قشر دانشجو و ایجاد فضای باز علمی در سطح جامعه مشوقی در جهت عدم مهاجرت دانشجویان است، پیشنهاد می‌شود مسئولین این امکان را فراهم نمایند.
- ✓ افزایش ارتقا سطح علمی دانشگاه‌ها و ایجاد امکان رسیدن به سطح دانشگاه‌های برتر بین‌المللی ارتقا و بهبود تجهیزات آموزشی و آزمایشگاهی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی
- ✓ بهبود روابط سیاسی و دیپلماتیک کشور با سایر کشورهای جهان و کاهش تنش‌های سیاسی مابین آن‌ها بهبود شرایط اقتصادی و در نتیجه توسعه و رشد اقتصادی و در کنار آن افزایش اشتغال برای جوانان
- ✓ کاهش هزینه‌های معیشتی در سایه بهبود فضای اقتصادی در جامعه

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

منابع

۱. از کیا، مصطفی؛ پارتازیان کامبیز ۱۳۹۰، بررسی نسبت تمایل ایرانیان در مهاجرت به دبی و تمایل آنان برای اقامت در امیرنشین طی سال‌های (۱۳۷۹-۱۳۸۹)، مطالعات توسعه اجتماعی، ایران سال، چهارم، شماره ۱، ۸۰-۶۱.
۲. تقوی، نعت‌الله، ۱۳۸۷، مبانی جمعیت‌شناسی تهران: انتشارات آیدین.
۳. جعفری معطر، فریدون. ۱۳۸۷ مهاجرت، نخبگان تهران مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
۴. حاج حسینی، حسین ۱۳۸۵، سیری در نظریه‌های، مهاجرت، راهبرد شماره ۴۱، ۴۶-۳۵.
۵. حاجی یوسفی امیرمحمد، بهمرد، سمیه ۱۳۸۵ چرایی مهاجرت نخبگان از ایران پس از پایان جنگ تحمیلی پژوهشنامه علوم سیاسی، شماره ۴، ۶۷-۲۷.
۶. راهشخو، مریم، رفیعیان مجتبی، امینی الهام ۱۳۹۱ بررسی نقش عوامل اجتماعی و فرهنگی بر مهاجرت دانشجویان ایرانی به خارج از کشور نمونه موردی دانشگاه علوم پزشکی، پته شهره بیچ کشور مجارستان پژوهش، اجتماعی سال ۱۴، شماره ۱۶، ۱۰۴-۸۳.
۷. زندی، رضا؛ وکیل‌الرعا، یونس؛ فرهادی نژاد محسن ۱۳۹۸، طراحی مدل نگهداشت ژن نخبگی با تأکید بر دانش‌آموختگان آموزش عالی و وزارت بهداشت جامعه‌شناسی کاربردی سال ۳۰ شماره ۷۶، ۱۱۲-۹۷.
۸. شبانی، ملیحه محمدی محمدعلی ۱۳۸۶ مسائل و مشکلات جوانان در ایران تحلیل جامعه‌شناختی احساس آنومی اقتصادی در میان، جوانان رفاه، اجتماعی شماره ۲۵، ۳۸-۹.
۹. صادقی، رسول، غفاری غلامرضا، رضایی، مریم ۱۳۹۸ بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر تمایل به مهاجرت از ایران مطالعات جمعیتی دوره ۴، شماره ۲، ۱۰۸-۸۳.
۱۰. صادقی نژاد مهسا مظلوم خراسانی، محمد، ۱۳۹۷ نگرش نخبگان علمی به آینده شغلی در ایران و تأثیر آن بر تمایل به مهاجرت توسعه، اجتماعی دوره، ۱۲ شماره ۳، ۲۸-۷.
۱۱. مجتهد زاده پیروز ۱۳۸۰ فرار مغزها چیستی، چرایی و چگونگی مطالعات راهبردی شماره ۱۴، ۶۶۰-۶۵۳.
۱۲. Campus France. (۲۰۱۹). Student Mobility. Retrieved from <https://www.campusfrance.org>
۱۳. Choudaha, R. (۲۰۱۹). Beyond \$۳۰۰ billion: The global impact of international students. Retrieved February, ۲۲, ۲۰۲۰.
۱۴. QS. (۲۰۱۹). How is International Student Mobility Changing in Higher Education? Retrieved from <https://www.qs.com/how-is-international-student-mobility-changing-in-higher-education/>
۱۵. UNDESA. (۲۰۱۹). Retrieved from United Nations Department of Economic and Social Affairs: <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/index.asp>
۱۶. Weeks, J. R. (۲۰۲۰). Population: An introduction to concepts and issues. Cengage Learning.
۱۷. World Bank (۲۰۱۹). Net migration for the Islamic Republic of Iran <https://fred.stlouisfed.org/series/SMPOPNETMIRN>.